

ПОЛІТИКА СХІДНОГО ПАРТНЕРСТВА ЄС ТА УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКІ ВІДНОСИНИ

Розкривається сутність Східного партнерства як невід'ємної складової Європейської політики сусідства, що, в свою чергу, є відповіддю ЄС на проблему формування своїх відносин з країнами-сусідами. Автор робить спробу пояснити критичне ставлення Російської Федерації до політики Східного партнерства як до такої, що зачіпає сферу її інтересів. Обґрунтовується необхідність формування Україною нового політичного курсу, який би поєднував активну участь у Східному партнерстві з відновленням та розвитком взаємовигідного співробітництва з Росією; пропонуються відповідні рекомендації щодо основ такої політики.

Ключові слова: *Європейська інтеграція, Європейська політика сусідства, політика Східного партнерства, українсько-російські відносини, зовнішня політика Росії.*

Раскрывается сущность политики Восточного партнерства как неотъемлемой составляющей Европейской политики соседства, которая, в свою очередь, является ответом ЕС на проблему формирования своих отношений со странами-соседями. Автор делает попытку объяснить критическое отношение Российской Федерации к политике Восточного партнерства как к такой, которая затрагивает сферу ее интересов. Обосновывается необходимость формирования Украиной нового политического курса, который бы объединил активное участие в Восточном партнерстве с возобновлением и развитием взаимовыгодного сотрудничества с Россией; предлагаются соответствующие рекомендации относительно основ такой политики.

Ключевые слова: *Европейская интеграция, Европейская политика соседства, политика Восточного партнерства, украинско-российские отношения, внешняя политика России.*

Article is devoted to the analysis of Eastern Partnership policy as an inalienable part of the European Neighborhood policy, which in itself is the answer of the EU to the problem of forming its new relations with neighboring countries. Author makes an attempt to explain Russia's critical attitude to the Eastern partnership as it touches its sphere of interests. The necessity of forming the new foreign policy, which should combine an active participation in the Eastern partnership with renewal and developing mutually beneficial relations with Russia, is grounded. The relevant recommendations for the ground of such policy are proposed.

Key words: *European integration, European neighborhood policy, Eastern partnership policy, Ukrainian-Russian relations, Russian foreign policy.*

Актуальність теми дослідження. Україна, що географічно розташована в центрі Європи, обрала стратегічний курс на інтеграцію до Європейського Союзу – найважливішої європейської організації, що набуває рис наддержавності. Одночасно збереження добросусідських відносин з Російською Федерацією та їх розвиток на взаємовигідній основі є зовнішньополітичним пріоритетом України та об'єктивно відповідає її національним інтересам. Проте на даному етапі російсько-українські відносини зберігають значний конфліктний потенціал, залишається невирішеною низка важливих питань, а за багатьма стратегічними

напрямами співробітництво не тільки не розвивається, але й згортається.

Після чергового етапу розширення Європейського Союзу новим інструментом відносин ЄС з країнами-сусідами є Європейська політика сусідства (ЄПС), що передбачає організацію співпраці за багатьма стратегічно важливими для ЄС напрямами, але не передбачає перспективи членства. Її розвитком є концепція політики Східного партнерства, запропонована у грудні 2008 р. Втілення Європейським Союзом концепції Східного партнерства спричинило досить різкі та негативні відгуки з боку Росії, що може

негативним чином позначитися на російсько-українських відносинах. Водночас участь у Східному партнерстві вважається доцільною для України, оскільки воно передбачає поглиблення співпраці з ЄС через укладення угоди про асоціацію, створення зони вільної торгівлі та низку інших ініціатив. Тому важливим для України стає пошук оптимального співвідношення між своїми євроінтеграційними амбіціями як стратегічним пріоритетом, її участь у Східному партнерстві та розвитку партнерських відносин з Росією.

Таким чином, актуальність обраної автором теми очевидна: Україна, що географічно розташована між Росією та Європою, повинна сформулювати таку політику, яка б поєднала курс на євроінтеграцію (в контексті участі України у політиці Східного партнерства) з розвитком партнерських відносин з Росією.

Проблема формування та здійснення такої політики є недостатньо дослідженою через досить незначний період часу, що пройшов після запровадження ЄС політики Східного партнерства. Окремі питання європейської інтеграції і розвитку ЄС у цілому та окремих її аспектів відображені у роботах таких авторів, як В. Копійка, О. Сушко, І. Тодоров, Б. Парахонський, О. Бодрук, В. Горбулін та ін.

Для дослідження даної проблеми велике значення мають такі **джерела**, як міжнародно-правові акти (документи Європейського Союзу, двосторонні угоди між Україною та цією організацією), матеріали і періодичні видання органів та установ Європейського Союзу, представництв Європейської комісії в Україні та Росії, офіційні коментарі окремих представників органів ЄС; документи органів влади України та Росії; заяви й інтерв'ю офіційних осіб ЄС, України та Російської Федерації; численні матеріали і публікації різноманітних неурядових організацій та дослідницьких центрів, окремих експертів щодо російсько-українських відносин, політики ЄС та ін. Таким чином, джерельна база є достатньою.

Об'єктом дослідження виступає зовнішня політика України. **Предметом дослідження** є політика України щодо побудови партнерських відносин з Російською Федерацією у контексті участі у політиці Східного партнерства та здійснення стратегічного курсу на євроінтеграцію.

Мета дослідження – у контексті нових зовнішніх чинників, які впливають на європейську політику України, – впровадження ЄС політики Східного партнерства та негативної позиції Росії щодо цієї ініціативи, сформулювати і обґрунтувати рекомендації щодо проведення Україною ефективної зовнішньої політики, спрямованої на європейську інтеграцію одночасно з відновленням та поглибленням взаємовигідної співпраці з Російською Федерацією.

Внаслідок чергового етапу розширення Європейського Союзу, який відбувався протягом 2004-2007 років, його членами стали 12 країн Центрально-Східної Європи та Середземномор'я.

У процесі підготовки до нового етапу розширення Європейським Союзом було розроблено основи своїх майбутніх відносин зі своїми новими сусідами. Такими основами, як відомо, стала Європейська політика сусідства (ЄПС).

Потреба у масштабній та цілісній політиці щодо свого оточення (особливо східноєвропейських держав колишнього СРСР) визнавалася ЄС задовго до появи концепції ЄПС. Так, перші Спільні стратегії ЄС 1999 р., підготовлені у рамках спільної зовнішньої та безпекової політики ЄС, присвячувалися Росії та Україні [1; 2]. Щоправда, потенціал Спільних стратегій так і не був реалізований, оскільки обмежувався повноваженнями ЄС у сфері спільної зовнішньої та безпекової політики [3]. На прогвагу Спільним стратегіям, концепція політики сусідства виникла як «змішаний» інструмент політики ЄС, який спирався б на повноваження Співтовариства та на можливості і ресурси його держав-членів. Конкретніші обриси цієї концепції отримала у серії доповідей (комунікацій) Єврокомісії «Ширша Європа – сусідство: нові рамки відносин з нашими південними та східними сусідами» (березень 2003 р.) [4] та Стратегія «Європейська політика сусідства» від 12 травня 2004 р. [5]. Втім, саме на етапі підготовки комунікацій Єврокомісії первинна ідея політики стосовно східних сусідів ЄС поступилася місцем консенсусному підходу щодо всього периметру розширеного ЄС. Так з'явилася відома фраза «від Касабланки до Мурманська». Країни, що мали стати об'єктами втілення ЄПС, були згруповані суто за географічним критерієм, безвідносно їх зовнішньополітичних пріоритетів, рівня розвитку та цивілізаційної належності. Тобто під дію Політики сусідства підпали географічні сусіди розширеного ЄС – низка країн Північної Африки, Близького Сходу, а також пострадянські країни, такі як Україна, Молдова та Білорусь.

Таким чином, бачимо, що бажання Європейського Союзу охопити всіх своїх географічних сусідів єдиним інструментом відносин призвело до розробки та втілення ним Європейської політики сусідства. Причому ЄПС залишалася фактично односторонньою політикою ЄС – «країни-сусіди» могли брати чи не брати участь у її конкретних ініціативах.

Звичайно, що такий механічний підхід, до того ж заснований на односторонній політиці ЄС, не міг стати справжньою основою для побудови взаємовідносин на довгострокову перспективу. Вже у 2006-2007 роках робляться спроби внести певні уточнення у ЄПС (цей процес знайшов відображення, наприклад, у Повідомленні Єврокомісії для Європейської Ради та Європарламенту від 4 грудня 2006 року «Strengthening the European Neighbourhood Policy» та низці подібних документів) [6]. Це призвело, врешті-решт, до появи більш диференційованого підходу ЄС до країн-сусідів. Утіленням такого підходу стали концепції Союзу для Середземномор'я та Східного партнерства. Союз для Середземномор'я є фран-

цузьким проектом, спрямованим на відновлення та закріплення впливу у регіоні своїх традиційних інтересів – Південному Середземномор'ї. Східне партнерство є польсько-шведською ініціативою, до дії якого передбачено залучити шість пострадянських країн – Україну, Молдову, Білорусь, Грузію, Вірменію та Азербайджан. Концептуальні основи, мета та основні напрями нової політики знайшли відображення у повідомленні Європейської Комісії для Європейської Ради та Європарламенту від 3 грудня 2008 під назвою «Східне партнерство». В ній, зокрема, зазначено, що «забезпечення стабільності, більш ефективного державного управління та економічного розвитку країн, що знаходяться на схід від Європейського Союзу, відноситься до його життєво важливих інтересів» [7]. Причому Східне партнерство є окремою складовою частиною ЄПС. ЄС буде розвивати Східне партнерство паралельно зі *стратегічним партнерством* з Росією [7]. Бачимо, що Європейський Союз вбачає у Росії важливого партнера, і співпраця з нею будується у форматі «Росія – ЄС», а не у межах окремих політик чи ініціатив Євросоюзу.

Як відомо, співпраця Росії з Євросоюзом ґрунтувалася в основному на русі у напрямку до чотирьох «спільних просторів» – економічного, простору свободи, безпеки та правосуддя, простору зовнішньої безпеки і простору досліджень, освіти та культури [8].

Перші конкретні кроки ЄС у напрямку здійснення політики Східного партнерства викликали досить різку реакцію Росії. Критичний підхід Росії до ініціативи Євросоюзу можна пояснити наступними факторами.

Східне партнерство зачіпає традиційну сферу російських інтересів – країни Східної Європи та Південного Кавказу. Ці країни історично знаходяться у сфері впливу Росії та у сфері реалізації її стратегічних інтересів. Протягом досить великого відрізка часу території цих держав входили спочатку до Російської імперії, а потім до Радянського Союзу. Вони є об'єктами різноманітних ініціатив, спрямованих на реінтеграцію пострадянського простору. Тому реакцію Росії можна порівняти з реакцією США, якби об'єктами політики іншого центру сили стали країни Центральної Америки.

Зокрема, «співробітництво Євросоюзу із сусідами Росії не повинно вступати у протиріччя з інтеграційними зобов'язаннями цих країн у рамках СНД та ОДКБ» [9]. Проте Східне партнерство як складова частина ЄПС не передбачає перспективи власне повноправного членства у ЄС і тому *не становить загрози інтеграційним зобов'язанням країн-членів СНД, ОДКБ та ЄврАзЕС*.

Росія «не може погодитися, коли історично обумовлені *взаємно-привілейовані відносини* між державами на просторі колишнього Радянського Союзу намагаються видати за певну сферу впливу. Якщо сприйняти таку логіку, то під це визначення підпадають Європейська політика сусідства,

Східне партнерство та інші проекти Євросоюзу..., рішення за якими приймаються без участі Росії» [10]. Для кращого розуміння подібного ставлення РФ до ініціатив ЄС важливо звернутися до концептуальних засад російської зовнішньої політики. Згідно з Концепцією зовнішньої політики Російської Федерації, затвердженої президентом Д. А. Медведевим 12 липня 2008 року, «ставлення Росії до субрегіональних утворень та інших структур без російської участі на просторі СНД визначається виходячи з оцінки їх реального внеску у забезпечення добросусідства та стабільності, їх готовності до врахування законних російських інтересів та поваги до вже існуючих механізмів співробітництва, таких як СНД, ОДКБ, ЄврАзЕС» [11].

Крім того, Східне партнерство є ініціативою Польщі. Польща розглядається російськими владними колами як недружня країна, що проводить проамериканську політику, отже будь-яку польську ініціативу Росія традиційно сприймає критично.

На відміну від ЄПС, Східне партнерство є більш конкретним проектом, що передбачає, зокрема, укладення договорів про асоціацію та створення зони вільної торгівлі з перспективою перетворення її на економічне співтовариство країн-сусідів ЄС. Росія побоюється, що може втратити свій вплив на ці країни, які можуть з «сусідів» перетворитися на партнерів ЄС. Окрему увагу та занепокоєння з боку російської сторони викликає запрошення до партнерства Білорусі. Білорусь, яка розглядається РФ як «найвірніший союзник», займає велике місце у проектах реінтеграції пострадянського простору, вона є співучасником Союзної держави, важливим партнером РФ у військово-політичній сфері; крім того, через її територію до Європи транспортується значна частина російських енергоресурсів.

Занепокоєння Росії викликає «енергетична складова» Східного партнерства. ЄС намагається забезпечити власну енергетичну безпеку шляхом диверсифікації джерел поставки енергоресурсів. Власне, Східне партнерство передбачає залучення Азербайджану, а також важливих транзитних країн – України та Білорусі [12].

Серед ініціатив ЄС по Східному партнерству посилення підтримки повної інтеграції енергетичного ринку України до енергетичного ринку ЄС. Одним з першочергових завдань також є реконструкція мережі українських транзитних газопроводів та завершення у стислі терміни переговорів щодо членства України та Молдови в Енергетичному співтоваристві. До того ж потенційна участь ЄС у модернізації газотранспортної системи України сприймається як суттєва загроза російським інтересам в енергетичній сфері. Росія активно використовує свій статус важливого постачальника енергоресурсів у якості інструменту зовнішньої політики. Ініціатива ЄС щодо купівлі російського газу на українсько-російському кордоні та інтеграції її газотранспортної

системи до інфраструктури ЄС становить загрозу втрати Росією важливого важеля впливу на Україну. Тому слід очікувати значного загострення протистояння в цій сфері. Можливим є проведення інформаційних кампаній з метою дискредитації України як країни-транзитера газу.

Виходячи з вищесказаного, бачимо, що втілення концепції Східного партнерства розглядається Росією як загроза її інтересам та сфері впливу.

Таким чином, перед Україною постає питання ефективного поєднання своєї участі у проєкті Східного партнерства з відновленням взаємовигідної співпраці з Росією, покращення українсько-російських відносин.

Практичне наповнення рамкової ініціативи Східного партнерства повинно стати пріоритетним завданням для нашої держави на середньострокову перспективу, при чому необхідно зосередитися не на декларативних діях, а на суто практичних питаннях розвитку співпраці з ЄС.

Водночас необхідно сформулювати таку політику, яка б нейтралізувала негативну реакцію Росії.

Значна частина українського суспільства (44,7 %) підтримує курс на євроінтеграцію, одночасно 51,1 % населення вважає відносини з Росією пріоритетним для України напрямом зовнішньої політики [13]. Причому Україна, особливо її південно-східні регіони, значною мірою знаходиться в інформаційному полі Росії, отже, російська пропаганда щодо Східного партнерства та ЄС у цілому може негативно позначитися на суспільній думці щодо євроінтеграції. Наприклад, може бути використана формула «участь України у Східному партнерстві є несумісною з добросусідськими відносинами з РФ, а Євросоюз є не дружньою Росії організацією».

Можна погодитися з В. Горбуліним, що внутрішня нестабільність робить Україну вразливою на міжнародній арені, шкодить її національній безпеці [14]. Напередодні президентських виборів певні політичні сили у пошуках зовнішньої підтримки та через кон'юнктурні електоральні настрої можуть вдаватися до дій, що не відповідають національним інтересам. Невизначеність зовнішньої політики, її значною мірою суб'єктивний характер та кон'юнктурність, а також відсутність стратегічного планування на державному рівні, спекулювання на мовних та культурних відмінностях регіонів України – ось головні виклики національній безпеці України.

Доречним вважається відмова від безальтернативного підходу до зовнішньої політики, коли європейська (або *євроатлантична*) інтеграція протиставляється поглибленню співпраці з Росією та участі у спільних з нею регіональних організаціях. У сучасних умовах, беручи до уваги складну економічну ситуацію та політичну нестабільність, важливим є розробити такий зовнішньополітичний курс, який би органічно враховував розвиток та поглиблення співробітництва з Російською Федерацією зі стратегічним курсом на євроінтеграцію.

З географічної та *геополітичної* точок зору, Україна знаходиться між двома центрами сили – Європейським Союзом, що поступово набуває рис наддержавного утворення, та Російською Федерацією, яка прагне відігравати роль глобального гравця. Важливим для України є вигідно використовувати переваги, що має таке положення. Водночас воно містить загрозу перетворення України на заручника російських та європейських інтересів, на об'єкта їхньої політики.

Через низку історичних і культурних факторів Україна зберігає значний рівень *взаємозалежності* з Росією, а українсько-російські зв'язки, можливо, є тіснішими, ніж з будь-якою іншою країною. Частка Російської Федерації у зовнішньоторговому обороті України становила 23,3 % у 2008 році [15], що перевищує подібні показники для інших країн. Розвиток добросусідських, прозорих та партнерських відносин на взаємовигідній основі з Росією не тільки є стратегічним пріоритетом для України, але й цілком відповідає її національним інтересам. Усе це робить саму постановку питання про альтернативність українського зовнішньополітичного курсу контрпродуктивною.

Виходячи з вищесказаного, можна запропонувати три варіанти зовнішньополітичної поведінки України.

Перший варіант – «євроатлантична інтеграція понад усе». Україна повністю підтримує на словах усі ініціативи ЄС щодо Східного партнерства, продовжує декларативну політику, згортає участь у спільних проєктах з Росією. Це передбачає також форсування питання про вступ до НАТО, посилення тиску на Єврокомісію з метою надання Україні певного «привілейованого» статусу, а також низку ризикованих та відверто авантюрних заходів аж до подання «заявки на вступ» до Євросоюзу.

Цей варіант слід визнати контрпродуктивним, оскільки він не тільки не сприятиме консолідації українських політичних еліт навколо ідеї євроінтеграції (у більш широкому сенсі – це ставить під загрозу формування української нації як єдиного політичного організму), але й матиме цілком реальні негативні наслідки у вигляді значного загострення українсько-російських відносин. Така політика не знайде розуміння й у ЄС, оскільки він, скоріше за все, не піде на значне загострення відносин з Росією через Україну. Таким чином, бачимо, що проведення подібної політики Україною дискредитує її в очах і ЄС, і Росії.

Другий варіант – «проросійський». Це передбачає реанімацію проєкту СЕП, можливий вступ до ОДКБ та ЄврАзЕС, укріплення інтеграційних структур СНД. Така політика фактично передресує євроінтеграційні перспективи України. До того ж це ніколи не знайде підтримки у переважно проєвропейськи налаштованого населення західних регіонів України, отже, не сприятиме політичній єдності країни.

Третій варіант – «Україна – адвокат Росії в Європі». При цьому Україна поступово йде шляхом євроінтеграції, при успішному розвитку цього процесу набуває членства в Європейському Союзі (чи, принаймні, кандидата). Проте вона проводить *проросійську* політику. Це означає, що вона підтримує Росію у процесі участі у справах ЄС.

Своєрідним компромісом може стати «фінська» модель євроатлантичної інтеграції, коли Україна стає членом ЄС (чи кандидатом на вступ), але *не стає членом* НАТО, при цьому зберігаючи високий рівень співпраці з Альянсом. Це сприятиме побудові рівних, прозорих та партнерських відносин з Росією. До того ж це допоможе зміцненню єдності України, стане своєрідним компромісом між Сходом та Заходом держави. Українська влада може відкласти питання про членство у НАТО, і коли на це буде воля (чи необхідність), – повернутися до нього. Це сприятиме зняттю напруги у політичній боротьбі всередині країни та не буде провокувати Росію до антиукраїнських дій. Проте це досить дискусійне питання, й інтеграція до НАТО цілком може передувати інтеграції до ЄС. Важливим є лише збереження дружньої, партнерської позиції України у відносинах з Росією.

Важливо зазначити, що на українсько-російські відносини впливає також значна кількість інших факторів (об'єктивних і суб'єктивних, внутрішніх та зовнішніх, економічних, політичних, культурних та інших).

Отже, основою відносин Європейського Союзу з Україною у найближчій перспективі стане політика Східного партнерства, що є розвитком ЄПС, її невід'ємною складовою. Воно передбачає більш високий рівень наближення до ЄС, зокрема, укладення угод про асоціацію та створення зони вільної торгівлі, отже, цілком відповідає українським інтересам. Східне партнерство буде розвиватися паралельно із співробітництвом з Росією. Ініціатива Східного партнерства викликала негативну реакцію з боку Росії. Це можна пояснити низкою факторів, головним з яких є побоювання Росії втратити свій вплив на пострадянському просторі. Це потребує від України нового підходу до побудови своєї зовнішньої політики, який поєднував би активну участь у Східному партнерстві та відновлення партнерських відносин з Росією.

Участь у Східному партнерстві не повинна розглядатися як альтернатива участі у певних спільних з Росією організаціях, так само як і участь у СНД чи інших організаціях на пострадянському просторі, не може бути *альтернативою* процесу європейської інтеграції України. Цілком можливим, і більш того, вигідним, є використання можливостей, що їх надає високий рівень співпраці та економічної кооперації з Росією та іншими країнами СНД. В умовах світової фінансової кризи для України життєво важливим є збереження стабільності у відносинах з Росією та одночасно використання всіх тих можливостей, що їх надає співпраця з ЄС у рамках ЄПС та Східного партнерства. Адже успішне завершення внутрішніх перетворень є запорукою успішності реалізації євроінтеграційного курсу України та важливим кроком на шляху до побудови стабільної, демократичної й економічно розвиненої країни – впливового *суб'єкта* у новій системі міжнародних відносин.

Через невеликий відрізок часу, що пройшов з моменту впровадження політики Східного партнерства, проблема поєднання курсу на євроінтеграцію (в контексті участі України у політиці Східного партнерства) з розвитком партнерських відносин із Росією є недостатньо дослідженою.

Безумовно, потребують додаткового дослідження та відповідного обґрунтування конкретні заходи щодо побудови такої політики, зокрема, потрібно розробити відповідну стратегію інформаційної політики, що мала б сприяти нейтралізації негативного ставлення Росії до участі України у Східному партнерстві. Доцільним є подальше дослідження проблем у сфері національної безпеки України, що виникають у зв'язку із негативною реакцією Росії на політику Східного партнерства. Розробки та відповідного наукового обґрунтування потребує й стратегія держави в сфері енергетичної безпеки. Можливо, ефективним було б залучення до спільного обговорення проблемних питань й експертів та науковців з країн ЄС та Російської Федерації. Комплексне дослідження актуальних проблем та питань сприятиме створенню наукового підґрунтя для проведення Україною ефективною зовнішньої політики, яка б цілком відповідала її національним інтересам.

ЛІТЕРАТУРА

1. Спільна стратегія Європейського Союзу щодо України [Електронний ресурс] // Сайт Кабінету міністрів України. – Режим доступу : <http://www.kmu.gov.ua/document/39646/strategy-ukr.doc>.
2. Коллективная стратегия ЕС в отношении России [Електронний ресурс] // Сайт Представництва Європейської Комісії в Росії. – Режим доступу : http://www.delrus.ec.europa.eu/ru/p_319.htm.
3. Cremona M. L'Union fait la force? Potential and Limitations of the European Neighbourhood Policy as an Integrated EU Foreign and Security Policy / M. Cremona, C. Hillion // EUI Working Papers LAW No.2006/39.
4. Розширена Європа – Сусідні країни: Нова структура відносин з нашими східними та південними сусідами. Повідомлення Єврокомісії для Ради та Європейського Парламенту [Електронний ресурс] // Сайт Представництва Єврокомісії в Україні. – Режим доступу : http://www.delukr.ec.europa.eu/data/doc/pr_030311c_ukr.pdf.
5. Європейська політика сусідства. Стратегія. Брюссель. (SEC(2004) 564-570) [Електронний ресурс] // Сайт Представництва Єврокомісії в Україні. – Режим доступу : http://www.delukr.ec.europa.eu/data/doc/Strategy-Paper_may04_ukr.pdf.

6. Communication from the Commission to the Council and the European Parliament on Strengthening the European Neighbourhood Policy. Brussels, 4 December 2006. COM(2006)726 final [Електронний ресурс] // Сайт Європейської Комісії. – Режим доступу : http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/com06_726_en.pdf.
7. Східне партнерство. Повідомлення Європейської Комісії для Ради та Європейського Парламенту. (SEC(2008) 2974). Брюссель, 3.12.08. COM (2008) 823 final [Електронний ресурс] // Сайт Європейської Комісії. – Режим доступу : http://ec.europa.eu/external_relations/eastern/docs/com08_823_ru.pdf.
8. Россия – ЕС. Обзор отношений [Електронний ресурс] // Сайт Представництва Європейської Комісії в Росії. – Режим доступу : http://www.delrus.ec.europa.eu/ru/p_285.htm.
9. Брифинг официального представителя МИД России А. А. Нестеренко, 26 марта 2009 года [Електронний ресурс] // Сайт Міністерства закордонних справ Російської Федерації. – Режим доступу : http://www.in.mid.ru/Brp_4.nsf/arh/4DD652AC505C9392C325758500503F26?OpenDocument.
10. Лавров С. В. Внешняя политика России и новое качество геополитической ситуации / С. В. Лавров [Електронний ресурс] // Сайт Міністерства закордонних справ Російської Федерації. – Режим доступу : http://www.in.mid.ru/Brp_4.nsf/arh/80F92FA1B96D767EC3257520002DD4AE?OpenDocument.
11. Концепция внешней политики Российской Федерации. Утверждена Президентом Российской Федерации Д. А. Медведевым 12 июля 2008 г. [Електронний ресурс] // Сайт Міністерства закордонних справ Російської Федерації. – Режим доступу : http://www.in.mid.ru/ns-osndoc.nsf/0e9272befa34209743256c630042d1aa/d48737161a0bc944c325_74870048d8f7?OpenDocument.
12. Східне партнерство. Повідомлення Європейської Комісії для Ради та Європейського Парламенту. (SEC(2008) 2974). Брюссель, 3.12.08. COM (2008) 823 final [Електронний ресурс] // Сайт Європейської Комісії. – Режим доступу : http://ec.europa.eu/external_relations/eastern/docs/com08_823_ru.pdf.
13. Соціологічні опитування [Електронний ресурс] // Сайт Центру економічних і політичних досліджень ім. А. Разумкова. – Режим доступу : <http://www.ucers.org.ua/ukr/socpolls.php>.
14. Горбулин В. Украинская политика национальной безопасности Украины: актуальные вызовы – адекватные ответы [Електронний ресурс] / В. Горбулин, А. Литвиненко // Зеркало недели. – 2009. – № 11 (739) 28 марта – 4 апреля. – Режим доступа : <http://www.zn.ua/1000/1600/65774/>.
15. Довідка про стан торговельно-економічного співробітництва між Україною і Російською Федерацією за 2008 р. [Електронний ресурс] // Сайт Міністерства економіки України. – Режим доступу : http://me.kmu.gov.ua/control/publish/article/main?art_id=131215&cat_id=73403.

Рецензенти: Шевчук О. В., д.політ.н., доцент;
Багмет М. О., д.і.н., професор.

© Малік В. М., 2010

Стаття надійшла до редколегії 15.11.2010 р.